

Torsten Sjöfors
Bosnien,
Kroatien,
Serbien...
Sydslavisk historia

BLÅ HUSET

Förord

För ett par år sedan tog jag på mig uppgiften att inför en trängre sluten krets, vid två kortare sammankomster, redogöra för dels den äldre serbiska historien, dels Dubrovniks storhetstid och nedgång. Källorna utgjordes av framför allt Lowett F. Edwards' *Yugoslavia*, Josef Matls *Südslawische Studien*, Alf Henriksons *Bysantinsk historia*, en i Belgrad utgiven *A Handbook of Yugoslavia* samt *Svensk Uppslagsbok*.

Strax efter mitt redogöringsförsök utkom i Frankrike Georges Castellans *Histoire des Balkans XIV.–XX. siècle*, som jag med mycken möda och stor tidsåtgång men om möjligt med ännu större behållning penetrerade, med speciellt avseende på de kapitel som i detta sammanhang var relevanta. Ur Claudio Magris' *Donau*, som kort dessförinnan utkommit i svensk översättning, fann jag kompletterande punktvisa belysningar av stort intresse. *A Short History of Yugoslavia*, utgiven i Cambridge, samt valda avsnitt av *Historija naroda Jugoslavije*, av Vladimir Ćorovića *Istorija Jugoslavije* och av *Enciklopedija Jugoslavije* har givit betydelsefull information om åtskilligt i de sydslaviska nationernas historia, Otto Sjögrens *Allmän världshistoria* ej att förglömma. I själva slutredigeringen hann jag få intressant information också i Arvid Fredborgs sommaren 1994 utgivna *Serber & kroater i historien*. Vad beträffar årtiondena mellan 1930 och 1980 står jag förutom till sistnämnda bok och till ovannämnda Cambridge-utgåva i tacksamhetsskuld till bl. a. Sigurd Evensmo (*Öster om väst och väster om öst*), Janerik Larsson (*Ustasja – en dokumentation*), Milovan Djilas (*Samtal med Stalin*), Lennart Ljunglöf

Bosnien, Kroatien, Serbien...

© Torsten Sjöfors 1994

Första upplagan, september 1994

Förlag: Blå Huset, Malmö

Grafisk form: Daniel Sjöfors

Kartillustrationer: Daniel Sjöfors

Satt med Berling och Futura

Tryckt hos Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 1994

ISBN 91-630-2776-3

(*Maktspel i Östeuropa*) och Klas Bergman (*Tredje bordet från höger*).

Det är min förhoppning att denna sammanställning är ägnad att i vårt land komplettera vetandet om den sydslaviska historien och vara till gagn för studenter, tidningskommentatorer (med ett eller annat korn), jugoslaver som i denna sin egenskap kommit till Sverige, och där rotat sig, samt en intresserad allmänhet.

Det är givetvis mycket som här inte lyfts fram; som ursäkt för bristerna må jag anföra: bättre något än allt. Det som emellertid avhandlas i kapitlen finns registrerat i slutet av boken, vilket jag redan här vill framhålla – om någon skulle önska söka efter speciella person- eller sakuppgifter i texten, eller illustrationer. I registerdelen finns också anvisningar om uttal av bokstavstecknen ć, č etc och, i första hand avseende sydslaviska namn och benämningar, om betonad stavelse.

Slutligen görs här läsaren uppmärksam på den karta som finns på bakre pärmens insida.

Innehåll

1. **Det romerska rikets delning – och kyrkans** 11
 - a. Det romerska rikets delning 11
 - b. Kyrkoschismen 12
2. **Det första bulgariska riket** 15
3. **Det medeltida Stor-Serbien** 18
 - a. Stefan Nemanja och hans söner 18
 - b. Kungarna 1233–1331 19
 - c. Stefan Dušan 20
 - d. Kosovo polje 22
 - e. Knez Lazars vapensköld 24
 - f. Djuradj Branković 25
4. **Efter Smederevos fall** 28
 - a. Serbiska kyrkan 28
 - b. Srem och Vojvodina 29
 - c. Efter Wien 1683 30
5. **Serbisk frigörelse** 34
 - a. Kočina krajina 34
 - b. Karadjordje 35
 - c. Miloš Obrenović 38
 - d. Aleksandar Karadjordjević 40
 - e. Åter Obrenović 42
 - f. Från furstendöme till kungarike 44
 - g. Den siste Obrenovićen 46
 - h. Karadjordjević tillbaka 48
 - i. Serbien under 1:a världskriget 51
6. **Makedonien** 53

7. Montenegro (Crna Gora) 57

- a. Antiken och framåt 57
- b. Efter Kosovo polje 57
- c. Vladika Danilo 58
- d. Šćepan Mali 59
- e. Kamp kring Kotorbukten 60
- f. En diktarfurste 62
- g. Vägen till kungarike 62

8. Bosnien 65

- a. Tidig historia 65
- b. Om bogomilerna och om kyrkorna 65
- c. Den turkiska ockupationen 66
- d. Eugen av Savoyens råd 67
- e. Österrikisk-ungersk förvaltning och annektering 69
- f. 28 juni 1914 71

9. Hercegovina 74

10. Kroatien 76

- a. Antiken och medeltiden 76
- b. Ett bondeuppror 78
- c. Militärgränsen (Vojna krajina) 79
- d. Släkten Zrinski 80
- e. 1699–1848 81
- f. Josip Jelačić (och Vuk Karadžić) 82
- g. Ungersk-kroatisk försoning; nationella rörelser 84

11. Slovenien 86

12. Dubrovnik 89

13. "SHS-kungariket" 93

- a. Tankemodeller 93
- b. Den nya statens framväxt 93
- c. Frederna 96
- d. 1920-talet 97

14. Kungariket Jugoslavien 100

- a. Tiden fram till 2:a världskriget 100
- b. Ockupationen; 'Oberoende kroatiska staten' 104
- c. Två motståndsrörelser: Titos partisaner och četnikerna 106
- d. 'Jugoslaviens Folkbefrielsekommitté' 107
- e. Krigsslutet 109
- f. En ny nationalförsamling 110
- g. Epiloger 112

15. Jugoslavien under Tito 113

- a. Den nya staten 113
- b. Alliansplaner 114
- c. Uteslutningen ur Kominform 115
- d. Triestefrågan 117
- e. Arbetarråden 117
- f. Fallet Milovan Djilas 118
- g. Chrusjtjovs belgradbesök 121
- h. Ranković avpoletteras 122
- i. Krav på ökad frihet 124
- j. Tre händelser i Sverige 1971 125
 - 1. *Konsulatsockupationen i Göteborg* 125
 - 2. *Ambassadörmordet i Stockholm* 125
 - 3. *Efterspel till ambassadörmordet* 127
- k. Islamska vindar m. m. 128
- l. Det militära försvaret stärks 128
- m. Från president till presidium 129

16. Anlitade källor 132

17. Register 134

- a. Personer 134
- b. Övrigt 138

18. Karta med register 143

- a. Register 143
- b. Karta PÅ BAKRE PÄRMENS INSIDA

1. Det romerska rikets delning – och kyrkans

a. Det romerska rikets delning

Den skiljelinje som går genom ex-Jugoslavien och delar territoriet i östeuropeiskt och västeuropeiskt har gamla anor. Den började skapas när Diocletianus år 293 e.Kr. genomförde en *tetrarki* (ett fyrmannavälde) i vilken han var den ene av två augustus. Hans efterträdare Konstantin blev år 324 kejsare i hela romerska riket (efter att dessförinnan varit det i bara västra delen). Han lade i tre steg grunden till ett östromerskt rike: a) genom att i Diocletianus' efterföljd skapa en *hovbyråkrati* med sig själv i centrum; b) genom att, fastän han ej var döpt, sammankalla ett kyrkomöte till Nicaea år 325 och själv vara dess ordförande, ett möte som antog en ny mot arianismen riktad *troshänsyn*, *den nicenska*, samt c) genom att år 330 flytta riksstyrelsen från Rom till Bysans (den gamla grekiska kolonin Byzantion), som han efter sig själv lät döpa till *Konstantinopel*; efter flyttningen blev förbindelserna med Rom allt lösare och den hellenska kulturen allt mer tongivande i huvudstaden.

Även kyrkligt ökade under 300-talet Konstantinopel i betydelse på bekostnad av Rom, vilket mynnade ut i ett nytt kyrkomöte, i just Konstantinopel, år 381, som beslutade om att staden skulle bli säte för en *autokefal kyrka* (som inte lydde under annan andlig myndighet) vid sidan av de existerande tre – Rom, Alexandria och Antiokia; ett grekiskt patriarkat inrättas med grekiska som liturgiskt språk och en teologisk underbyggnad som närmade sig den antika grekiska filosofin. Det romerska rikets delning var redan då i praktiken ett faktum, men den officiella *delningen* i ett östromerskt och ett västromerskt rike ägde rum år 395.

En ungefärlig gränslinje mellan de båda romerska rikena gick från Kotorbukten upp längs floden Drina till Sirmium (Sremska Mitrovica). Till Östromerska riket fogades under Justinianus I Dalmatiens kustremsa, ungefär år 535.

Härskarna i det östromerska riket började småningom anse sig som *romerska kejsarnas rätte arvtagare* och *Konstantinopel* som *enda möjliga huvudstad* i världen. Den östromerske härskaren *Herakleios* antog omkring år 600 den grekiska titeln *basileus* ('kung') och latinet förlorade sin officiella status i Bysantinska riket. Avarerna, som på 500-talet utgjort en stor fara för riket, besegrades, och de slaviska folken *kroater* och *serber* tilläts att permanent bosätta sig söder om Karpaterna. Slaverna utbreddes så ända ner på Peloponnesos och trängde i inlandet den grekiska befolkningen ut mot kusterna och öarna, varigenom en västlig illyrisk-romersk del och en östlig grekisk del uppstod. Det bysantinska Balkan blev i grunden *greko-slaviskt*.

b. Kyrkoschismen

Den klyfta som efter kyrkomötet i Konstantinopel förefanns mellan den grekiska och den latinska kyrkan blev i

1. Skiljelinjen mellan västromerska och östromerska riket efter delningen år 395 gick från Kotorbukten till floden Drina upp till Sirmium (Sremska Mitrovica) vid Sava.

2. Det första bulgariska riket

Slaviska folkstammar slog sig i mitten av första årtusendet e. Kr. ner i det geografiska område som sedermera, på 1800-talet, erhöll beteckningen Balkanhalvön. Vid Donaus nedre lopp etablerades en stat på slaviskt område men med det styrande skiktet bestående av en militär befolkningsgrupp med turkiskt tungomål: bulgarerna (eller volgarerna). Så småningom tog emellertid de slaviska undersåtarnas språk överhanden över ledarskiktets. På 800-talet omfattade detta det första bulgariska riket området mellan Svarta havet och floden Tisza (i Vojvodina) samt från Donaudeltat i norr till floden Maritza i söder (mot Egeiska havet). Västerut kom det att sträcka sig till såväl Ohridsjön som Adriatiska havet. Den största omfattningen hade riket under Simeon II, "bulgarernas tsar" (893–927). Inemot slutet av 900-talet – år 972 – tog Bysans hand om de östliga delarna, detta med benägen hjälp av storfursten i Kiev, Svjatislav.

Även Svjatislavs son och indirekte efterträdare i Kiev, Vladimir (så småningom med epitetet "den helige"), gav hjälp åt den dåvarande bysantinske kejsaren Basileios II. Vladimir hade efter faderns död först varit furste i Novgorod, blivit angripen av sin bror – som fått Kiev på sin lott –, rekvirerat hjälp "bortom haven", d.v.s. från Skandinavien, röjt brodern ur vägen och själv installerat sig i Kiev, år 980.

Under 80-talet begrundade Vladimir sitt rikets religiösa tillstånd. Han hade fått kännedom om att muslimerna visserligen skulle få sjuttio hustrur efter döden men var förbjudna att spisa fläsk och förtära alkohol. "Att dricka är ryssarna en fröjd, och vi kan inte leva utan att dricka" blev

3. Det medeltida Stor-Serbien

a. Stefan Nemanja och hans söner

De serber som ej inlemmats i det första bulgariska riket hade fortsatt att erlægga tribut till kejsaren i Konstantinopel för sin rätt att bo i sitt område. De var indelade i stammar, ledda av var sin *župan*. Dessa *županer* kunde samlas till ting, *skupština*, som sammankallades av en *veliki župan*, stor-*županen*.

Serbernas kristnande skedde ungefär samtidigt som bulgarernas, d.v.s. under senare delen av 800-talet och genom den bysantinska kyrkan. Under 900-talets första hälft blev den serbiske knez Časlav serbisk vasall under Bysans.

Knappt två sekel efter det första bulgariska rikets fall började något som liknade en serbisk statsbildning ta gestalt genom stor-*županen* Stefan Nemanja i Raška (norr om Kosovo), som utan kröningsceremonier antog kungatitel. Under sin regeringstid lät han uppföra klostret Studenica åt sig. Under namnet Simeon – efter det ena av två syriska huvudhelgon; om det andra: se Sabbas nedan – drog han sig mot slutet av sin levnad tillbaka dit som munk och hann även medverka till omvandlingen av ett bysantinskt kloster – Hilandar (Chilandari) – på Athos till ett serbiskt. På Athos dog han år 1198.

Som stor-*župan* efterträddes Stefan Nemanja 1195 av sin mellanson Stefan. Denne var gift med Evdokia, dotter till den bysantinske furste som inom kort skulle bli väldets kejsare och då förärade sin svärson den höga bysantinska titeln *sevastokrator* varigenom han inlemmades i det bysantinska hierarkiska systemet. Omkring sekelskiftet gick han förlustig såväl maka som stor-*županskap*, av vilka den förra omhändertogs och det senare för en tid övertogs av

5. Serbisk frigörelse

a. Kočina krajina

Vid en fredsuppgörelse 1739 i Belgrad blev det Sava och Donau nedströms Sava som fick bilda gräns mellan det osmanska och det habsburgska väldet.

I senare hälften av 1700-talet bedrevs bland de kristna på Balkan både österrikisk och rysk propaganda inför en kommande befrielse; Österrikes Josef II och Rysslands Katarina II kom 1782 i all hemlighet överens om att dela territoriet sinsemellan, sålunda: Österrike skulle erhålla Bosnien, Hercegovina, Dalmatien, Montenegro och ett stycke av Serbien, medan Ryssland skulle ta hand om resten (ett nytt Bysans med en av Katarinas sonsöner som kejsare i Konstantinopel föresvävade den ryska härskarinan); Venedig skulle som kompensation för Dalmatien erhålla Morea (Peloponnesos), Cypern och Kreta.

Fem år efter denna hemliga överenskommelse utbröt krig mellan Ryssland och Österrike på ena sidan och Turkiet på andra. Josef uppmanade serberna att som frivilliga göra gemensam sak med hans styrkor. Detta hörsammades av en serb som tidigare erhållit skolning vid en av den österrikiska generalstaben organiserad frikår (*Freikorps*), *Koča Andjelković*. Denne lyckades med en här som så småningom uppgick till ett par tusen man på vårvintern 1788 hålla såväl Požarevac, nära Donaus biflod Morava, som Kragujevac längre söder ut samt vägarna på ömse sidor om Morava besatta. Det ständiga uppskovet med den österrikiska offensiven gjorde emellertid att mängder av kämpar tröttnade. Turkarna övertog de av Koča besatta platserna, och denne själv jämte kvarvarande man-